

Гошилик Н.С. Метафоризація онтологічного виміру концепту часу / Н.С. Гошилик // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Зб. наук. праць. – Вип. 14. – К. : Логос, 2008. – С. 114-120

Гошилик Н.С.

аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

Метафоризація онтологічного виміру концепту часу

Значну роль у представленні часу в мовній та концептуальній картинах світу відіграє метафора. Загалом, метафоричне бачення видається визначальним при концептуалізації усіх абстрактних концептів, подібних концепту часу. В когнітивних дослідженнях метафора розуміється як концептуальний феномен, важливий спосіб і засіб концептуалізації абстрактної сфери через призму конкретної, знайомої або інтуїтивно зрозумілої сфери. Ми відносимо онтологічний вимір концепту часу до первинного етапу концептуалізації часу. Оскільки метафора є однією з найфундаментальніших форм людського мислення, «зв'язком свідомості людини з реальністю» [1, 47], представлення найзагальніших абстрактних концептів за допомогою метафори є поширеним явищем.

Питання метафоричного представлення часу неодноразово ставали предметом лінгвістичних розвідок. На матеріалі різних мов досліджено різні аспекти метафоричного представлення часу [2;3;4;5;6]. Однак, недостатньо вивченим є комплексне дослідження метафори часу у англійській картині світу, що зумовлює актуальність даної роботи.

Метою даної розвідки є комплексний аналіз метафоричної репрезентації онтологічного виміру концепту часу. Мета роботи передбачає виконання таких завдань:

- характеристика взаємозв'язку концептів часу, простору та руху;
- аналіз метафоричного представлення часу за допомогою простору;
- аналіз метафоричного представлення часу за допомогою руху.

Первинна метафорична профілізація концепту часу передбачає бачення часу за допомогою концептів простору та руху. Як відомо, час не сприймається органами зору чи чуття. Людина не має особливих рецепторів для сприйняття часу, тому його бачення через інші концепти, що базуються на сенсорній інформації, є способом наочно-образного уявлення концепту часу як високого рівня абстракції.

Ряд вчених, досліджуючи концепт часу, звертались до метафоричного бачення часу за допомогою простору (Д. Кассанто та Л. Бородітські [2]), інші поєднували простір та рух (Дж. Лакоф та М. Джонсон [3], Н.Д. Арутюнова [4]), ще інші виокремлювали взаємозв'язок часу, простору, руху та предметів (М.М. Коннова [5], Дж. Віімаранта [6]).

Дж. Лакоф стверджує, що метафоричне бачення часу у термінах простору є загальноприйнятим. Передумовами цього є канонічна тріада *я – тут – тепер*, тобто присутність людини в одному місці у теперішньому часі. Окрім того, метафоричне бачення часу ґрунтується на тому, що час є річчю, плин часу – рухом; майбутнє знаходиться попереду спостерігача, минуле – позаду, одна річ рухається, інша – стоїть на місці і має статус дейктичного центру. Оскільки рух характеризується безперервністю та одновимірністю, то час теж є безперервним

(*continuous*) та одно-вимірним (*one-dimensional*). Дж. Лакоф називає метафоричне бачення часу в термінах простору TIME PASSING IS MOTION та розглядає метафору у двох її проявах: TIME PASSING IS MOTION OF AN OBJECT та TIME PASSING IS MOTION OVER A LANDSCAPE. Науковець наголошує на тому, що час розуміється метафорично у термінах руху, речей та місцезнаходження узгоджується з нашими фізіологічним відчуттями, адже органи зору є детекторами руху предметів та їх місцезнаходження [3]. Таким чином, людині природно уявляти час за допомогою руху та предметів.

Н.Д. Арутюнова говорить про дві моделі метафоричного бачення часу – моделі Шляху людини (античне бачення, де людина обернена лицем до минулого), моделі Потоку часу та Нового шляху людини (відповідно до християнського віровчення людина дивиться у майбутнє) [4: 53].

У рамках даної роботи ми, поділяючи точки зору вищезгаданих дослідників, виділяємо дві концептуальні метафори онтологічного виміру концепту часу TIME IS SPACE та TIME IS MOVEMENT, які, як і даний вимір, є первинним способом сприйняття часу.

TIME IS SPACE

Як відомо, простір та час є основними виразниками існування матерії. Відомий філософ Лейбніц вважав, що «простір та час не є реальностями, які існують самостійно, а феноменами, які витікають із існування інших реальностей» [цит. за 7:86-87]. Простір є порядком розміщення тіл, тим, за допомогою чого вони співіснують, знаходять місце розташування одне відносно одного; так само час є аналогічним порядком, який відноситься до такої ж послідовності тіл.

Взаємозв'язок простору та часу підтверджують результати наукових дослідженнями з різних галузей науки та сам мовний матеріал. М.А. Кронггауз говорить про «темпорально-просторову полісемію» [цит. за 8:47], яка породжує очевидні тотожності репрезентації характеристик цих концептів. Семантичний паралелізм реалізується практично на усіх рівнях мови. Це стосується і повнозначної лексики, і службових слів.

Традиційно в науці домінують два підходи до проблеми співвідношення простору та часу. Представники асоціаністського напрямку вважають вихідними уявлення про час, на основі яких, на їх думку, формуються уявлення про простір. За іншим підходом первинними є уявлення про простір, а ідея часу є вторинною. Однак, є й інші точки зору. Так, Кант вважає час та простір незалежними від досвіду, апріорними формами уявлення, які уможливають саму можливість судження [цит. за 8:46].

У художньому дискурсі використовується поняття єдиного простору та часу – **хронотопу**. М.М. Бахтін розуміє його як «злиття просторових та часових характеристик в осмисленому та конкретному цілому. Час тут ущільнюється, стає художньо-зримим; простір інтенсифікується, втягується у рух часу, сюжету, історії; прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється часом» [цит. за 8:49]. Просторово-часовий континуум видається способом сприйняття дійсності.

В рамках когнітивної лінгвістики традиційно просторове уявлення вважається основним, а відповідне темпоральне бачення розглядається як результат метафоричного переносу [9]. Отже, час може представлятися за допомогою

просторових характеристик. Так, тотожність між параметрами часу та простору маніфестують однорідні обставини у висловлюванні *We're trying to find a nice balance between the need for emergency crisis kinds of communications and the need to make sure we have an orderly school **day where** cell phones and pictures don't disrupt the focus on academics, which is our purpose¹.*

У реченні *There was **a day where** the Bible served as that standard of moral/ethical truth, but we have ventured down a trail of hyper self-centrism that demands that it is somehow the right of the person that truth be defined subjectively and on a personal-preference basis* ми бачимо ототожнення репрезентованого лексемою *day* темпорального виміру з просторовим баченням усього суспільного простору.

Одиниці на позначення часу також використовуються для вимірювання тривалості шляху. Конкретний шлях розуміється як процес його подолання (проходження та проїзду) й отримує темпоральну інтерпретацію у часі витраченому на подолання відповідного простору: *Today, tourists from Hong Kong arrive in Macau after only **a 70-minute boat ride** and it is an easy **day trip** or get away.*

У просторі простягаються і модуси часу – минуле, теперішнє та майбутнє: *The **present and future** of ability grouping **lies** in the flexible use of grouping, either between or within classrooms.* Це простір, де можна щось побачити: *They are determined, as we've **seen in the past**, to alter our way of life.* Це місце, де можна перебувати: *I think they **spent too much in the past.*** Це також місце, звідки людину можуть випустити, очевидно, спершу туди її впустивши: ***Summer** just opens the door and lets you out.*

Спостереження над мовним матеріалом дає підстави виділити такі параметри метафоричного переносу *час – простір*: локалізація часу, розміри часу, глибина часу, членування відрізків часу.

При локалізації часу просторовим орієнтиром (локусом) може бути спостерігач чи якийсь предмет [10:16]. Темпоральна близькість фіксує віддаленість відрізків часу. Характерно, що така наближеність фіксується відносно майбутнього, а не минулого. Порівняйте приклади, у яких йдеться лише про події, які матимуть місце попереду, у майбутньому: 1) *The **time to move out is near.*** 2) *The **deadline is near.*** 3) *The **time is near** when Mother Nature will unleash her fury and someone's ticker will no longer flicker, and backs will go out by the bunch. Crunch time is near.*

Мовний матеріал свідчить про можливість знаходження минулих днів виключно далеко, як-от: *That **time is far back**, of course. America, in its eager embrace of the new, industrialized and academized the idea of avant-garde production so long ago that the notion of an unpopular, provincial Modernism seems remote. But 60 years ago it was very much a fact.*

У висловлюванні *After World War II left Europe with crumbling infrastructure and kleptocratic economic policies, toilets were low on the priority list. It **wasn't that far back** when a Euro john was nothing more than a hole with footrests* темпоральна близькість позначається через заперечення темпоральної віддаленості, оскільки неможливо вжити конструкцію на позначення темпоральної близькості у минулому:

Далекими можуть бути відрізки, що позначають, як минулі, так і майбутні події: 1) *And that **day is far away**, until that day comes...* 2) *Even if that **day is far** in the future?*

Темпоральні одиниці можуть характеризуватися довжиною і можуть бути довгими чи короткими, як-от: *And walking through Lyon, it's easy to see why Interpol became known for long lunches and **long weekends**, not **long days** at the office.*

Довгими можуть бути різні частини дня: 1) *Mornings when work does not come are **long mornings**.* 2) *During the **long afternoons** at school, Tim always ignored the teacher's droning voice and dreamed about his computer.* 3) ***Long**, blissful **evenings** rank among summer's sweetest gifts.*

Довгим може бути будь-який день загалом, як-от: *For their part, the Chinese teachers who trained in Dupont – still full of energy after **a long day** of lectures on «The Culture of the American School».*

Невизначено довгими можуть бути і відрізки з визначеною тривалістю типу *hour, second, minute*: 1) *But for a whole year I was missing. I got this job that required me to work **long hours** on weekends.* 2) *I waited **a very long second** while Jeannie set up the jump.* 3) *Anton, standing in the doorway to the porch, sagged only the tiniest bit as he exhaled after holding his breath for **a long minute**.*

Короткою тривалістю відзначаються також темпоральні відрізки з визначеною тривалістю та менш строгі у часових рамках періоди типу *day, night, summer* тощо. Порівняйте: 1) *We had badly needed **a short day**, because our two previous days ... had left us a bit sore and tired.* 2) *A light shines in her small house for that **short hour**, and Osteen's affability makes it possible.* 3) *But he kept on calling, mainly to keep awake. Dawn was not far off. The **short summer night** was nearly over.* 4) *Alcoa entered the picture only in April, and is hoping to conclude price negotiations with Iceland's government and national power company this week so that work can begin next month, during the **short summer**.*

Дні тижня також відзначаються різною довжиною. Наприклад: 1) *During a humbling, tear-filled practice session that was cut **short Saturday**, Kwan recognized she was in too much pain to perform her necessary jumps.* 2) *The wedding had been **a long Sunday** in June.*

На визначення тривалості темпоральних відрізків впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Так, тиждень, наприклад, може бути коротким у зв'язку з об'єктивними обставинами (святкування Дня Незалежності, неробочі дні тощо), як-от: *U.S. markets will be open for half day Monday and closed all day Tuesday in honor of Independence Day. A couple of economic reports of interest will be out despite the **short week**, though.*

Також тривалість тижня може зменшитись суб'єктивно з точки зору людини, якій бракує часу на виконання певних завдань: *We have a **short week**. We don't have time to feel bad. We have to prepare for the next game.*

Мовний матеріал дає підстави стверджувати, що модифікація відрізків визначеної тривалості має переважно суб'єктивний характер і словосполучення типу *long hour, long minute, short day, short weekend* базуються передусім на особистому досвіді та сприйнятті певних подій.

Просторове бачення часу може відрізнитись глибиною темпоральних відрізків. Глибокими можуть бути певні частини дня (*deep into the night, deep midnight*), пори року (*the deep of winter, deep spring, deep summer, deep autumn*), віддалені періоди часу (*deep in the past*). Рідко глибокими називають день та ранок – *deep day, morning*. Не може бути глибоким *evening*.

Темпоральна глибина може означати:

- Досягнення найвищої межі виявлення, найвищого ступеня розвитку. Порівняйте опис глибокої осені: *She loved the **deep autumn**. October was beautiful in an obvious way, but she preferred November, when the colorful maple leaves were on the ground, when to walk in certain places was to walk through color and beauty, or in other places was to shuffle through crisp brown sycamore leaves that seemed to blanket the world.*

Можливою є референція до значущості минулого періоду загалом, як-от: *It's the people that make Rome. It's the **depth of history** within individual lives.*

- Віддаленість від певної точки (як у минуле, так і в майбутнє), наприклад: *But the great shoals had abandoned their song dreams of Earth, of the **deep past**, and sang instead of the huge, **deep future** which lay ahead.*

Досліджуючи темпоральну глибину, Г.А. Рубінштейн доходить висновку, що глибина асоціюється зі спрямованістю донизу, тому «глибокий» передбачає негативну, пасивну конотацію. Порівняйте орієнтаційну метафору за Дж. Лакофом та М. Джонсоном BAD IS DOWN. Науковець припускає, що «глибокі відрізки часу відповідають найбільш нерухомим, застиглим, мертвим шарам часу» [10:19]. Результати нашого спостереження дають підстави не погодитись з тим, що глибокими можуть бути лише відрізки нерухомі та минулі. В англійській мовній картині світу майбутнє теж може бути глибоким. Можна припустити, що негативна конотація пов'язана не стільки з нерухомістю цього прошарку часу, як з невідомістю та незнанням означуваного періоду.

Простір часу також асоціюється з відрізком, який має початок, середину та кінець. Порівняйте, наприклад: 1) *the beginning of the new millennium, beginning of a new age, the beginning of autumn, the beginning of an era, the beginning of this beautiful time of year*; 2) *middle of the afternoon, the middle of dinner, the middle of the night, midsummer*; 3) *end of the year, end of days, end of an era, end of the ages, end of the day, end of the year.*

Однак, існують такі відрізки часу, які не можуть мати крайніх меж та середини. Так, хронолексеми типу *moment, second, instant, minute, eternity* тощо позначають дуже короткі або нескінченно довгі проміжки часу.

Словосполучення *end of the minute* може винятково вживатися у контексті технічного вимірювання цієї точки: *The **data collector** marked the last word read by the student at the **end of the minute**.*

Метафоричне бачення TIME IS SPACE може вирізнятися тривимірністю простору і тоді час стає конкретно окресленим вмістилищем, контейнером. Це ілюструють конструкції типу *day, morning, moment, month, year ... is filled with / full of* тощо. Відрізки на позначення часу можуть наповнюватися як емоціями, відчуттями, так і конкретними речами, предметами, як-от:

- *a **day filled with** danger / sunshine and warmth / new feelings and expressions / banners, bunting, and cheers / games, a petting zoo, clowns, music, food and door prizes / good news / emotion;*

- *a **year full of** crisis / promise / startling events / fatherly involvement / dramatic changes;*

- *a **night full of** nightmares / cold compresses / stars / memories / fury;*

- *a morning full of molten rock / confused / well-meaning urgency / joy / PowerPoint presentations / puissance and vinegar.*

Тривимірність бачення темпорального простору підтверджується вживанням прийменниково-іменникових сполучень типу *in December, in the morning, in 2009, at night, at Christmas* та ін.

Однак, простір може бути і двовимірним, що підтверджує використання словосполучень з прийменником *on*, як-от: *on Monday, on August 12th, on the 2nd of March, on Tuesday night, on Friday evening* тощо.

TIME IS MOVEMENT

Рух – це основна форма існування часу. Відзначаючи, що «час – це не рух, хоча він постійно з ним асоціюється», Аристотель наголошував на невіддільності часу від руху [цит. за 7: 46].

Метафоричне вираження часу переважно реалізується семантикою дієслів, які мають значення «переміщення у просторі». Метафоричне вираження руху може мати форми як атрибутивних словосполучень типу *flying time, running time* тощо, так і речень: *Time flies; Time is running* та ін.

Услід за Г.А. Рубінштейном, ми виділяємо два основні різновиди метафори руху – фазовий та процесуальний [10]. Фазовий рух передбачає акцентування уваги спостерігача при послідовному скануванні руху на початковій чи кінцевій межі його траєкторії. Процесуальний рух розуміється як сутність, що безперервно рухається, кожену хвилину знаходиться у певній точці і сприймається спостерігачем через послідовний перегляд-сканування (*sequential scanning* у термінології Р.Ленгакера) [11:22].

Фазовість руху в англійській мові передається граматичними засобами. Прикладами такого руху є: *morning came, night fell, spring came, the polar night has set in* тощо.

Процесуальний рух зазвичай маркують певні події. Інтенсивність процесуального руху може бути різною та виражатись семантикою:

- «нейтральних» дієслів *come, move, go* та ін., як-от: 1) *When Westminster week comes, it's a chance to get together with everyone you've been butting heads with all year.* 2) *So you have to be honest with each other and as the day moves on.*

- «інтенсивних» дієслів *fly, speed, run, zoom* тощо, наприклад: 1) *Your husband promised to get your taxes done on time this year, but the days are flying by (hello, it's April), and he hasn't even glanced at your tax file.* 2) *It would speed time to market, speed innovation, bring in new technology much faster,*

- дієслів «сповільненої дії» *drag, slow* та ін., як-от: 1) *Accelerating to light speed, their subjective time slowed almost to a stop.* 2) *The faces of those coming in and going out grew more somber as the day dragged on.*

Процесуальність руху не є універсальною характеристикою усіх хронолексем. Час має здатність проявляти себе у двох сутностях – динамічній та статичній. Лексеми, в яких домінує статичне начало, не можуть передавати процесуального значення. Як свідчить мовний матеріал, до цієї групи належать *moment, instant, twinkling, epoch, era* та ін. Якщо *minutes, seconds, hours, days* можуть мати різну інтенсивність проходження, то *moment* та *instant* описують проміжки часу безвідносно до характеру їх протікання.

Отже, метафоричне бачення концепту часу первинно асоціюється з концептами простору та руху. Використання наочно-чуттєвих властивостей цих концептів при моделюванні темпоральних значень є природним явищем, оскільки природа буття виявляється у синкретизмі окремих мовних одиниць чи взаємозаміні одного параметра іншим. Простір і час розглядаються як дві сторони одного явища, а рух є сполучною ланкою між ними. Отримані результати не вичерпують комплексу питань, які постають при розгляді метафор часу. Перспективним залишається дослідження метафор концепту часу з огляду на вплив суспільних канонів, правил, загальноприйнятих цінностей у розрізі соціально-культурного розвитку.

¹ Тут і надалі використовується ілюстративний матеріал з *The Corpus of Contemporary American English* [12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Берестнев Г.И. К философии слова (лингвокультурологический аспект) // Вопросы языкознания. – 2008. – № 1. – С. 37-65. 2. Casasanto, D., & Boroditsky, L., Time in the mind: Using space to think ..., *Cognition* (2007), doi:10.1016/j.cognition.2007.03.004 3. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p. 4. Арутюнова Н.Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка. Язык и время. – М.: Изд-во «Индрик», 1997. – С. 51-61. 5. Коннова М.Н. Концептуальные метафоры времени в современном английском языке Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Москва, 2007. – 25 с. 6. Viimaranta J. Talking about Time in Russian and Finnish – <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/slavki/vk/viimaranta/talkinga.pdf>. 7. Любинская Л.Н., Лепилин С.В. Проблема времени в контексте междисциплинарных исследований. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 304 с. 8. Сергеева М.В. Ценностно-ориентированный концепт времени в немецкоязычном художественном дискурсе. Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04.– Москва, 2005. – 150 с. 9. Кронгауз М.А. Структура времени и значение слов // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М.: Наука, 1990. – С. 45-52 10. Рубинштейн Г.А. О метафорическом представлении отрезков времени в русском языке – <http://www.seelrc.org/glossos/issues/3/rubinstein.pdf> 11. R. Langacker *Cognitive Grammar: An Introduction*. – Oxford University Press, USA, 2008. – 584 p. 12. *The Corpus of Contemporary American English* – <http://www.americancorpus.org/>

У статті розглянуто метафоричну репрезентацію онтологічного виміру концепту часу. Проведено аналіз взаємозв'язку концептів простору, руху та часу. Виділено дві концептуальні метафори онтологічного виміру концепту часу TIME IS SPACE та TIME IS MOVEMENT, які, розглядаються як первинний спосіб сприйняття часу.

The article gives the analysis of the metaphoric representation of the ontological dimension of the concept of time. The correlation of the concepts of space, movement and time is examined. Two conceptual metaphors of the ontological dimension of the concept of time TIME IS SPACE and TIME IS MOVEMENT, which the primary mode of the time perception, are distinguished.